

Izvorni znanstveni rad
UDK 330.14.01
316.334.2
330.101(100)
Primljeno: 20. listopada 2010.

Propada li kapitalizam ili se pretvara u nešto drugo?

Razmišljanja uz knjigu Daga Strpića
Karl Marx i politička ekonomija Moderne

VJERAN KATUNARIĆ*

Sažetak

Ovaj prilog raspravi o knjizi Daga Strpića *Karl Marx i politička ekonomija Moderne* поближе razmatra Strpićevo upozorenje da je slabljenje ekonomske hegemonije SAD-a upitno, osobito s obzirom na daljnje izgleda (razvoja) kapitalizma, pa radije govori o njegovu "redizajniranju". S tim u vezi u prilogu se podrobnije razmatraju tri aspekta redizajniranja kapitalizma: kauzalni, kontingencijski i funkcionalni. Što se tiče kauzalnosti, djelomična preraspodjela vodećih uloga u svjetskom gospodarstvu uzrokovana je iznalaženjem novih metoda, od industrijske i medijske tehnologije do financijskih špekulacija i novih ratova – koje omogućuju stjecanje profita. S obzirom na kontingenciju, pomak u matici otvara mogućnost manjem broju zemalja, poput Kine, Indije i Brazila, koje su kapitalistički "talentirane" (u smislu spajanja politike mobilizacije resursa s elementima pozitivnog vrednovanja rada u lokalnoj kulturi) da se pomaknu naviše na ljestvici razvojne uspješnosti. Funkcionalni aspekti ukazuju na korisne učinke mijene u matici ne samo za novopridošlice u klub najrazvijenijih nego i za sam SAD. Financijalizacija ekonomije, ponajprije američke, uz prepuštanje vodstva drugim industrijskim silama u nizu grana industrijske proizvodnje, kao i tempu privrednog rasta, dakle "nova podjela rada" u matici, donosi SAD-u stanovit "aristokratski" status u svijetu kapitalizma. Taj status nije inkompatibilan s cikličkim procesom razvoja kapitalizma. Umjesto dijalektičkog skoka prema socijalizmu on više teži djelomičnoj restauraciji feudalizma, kao globalnog poretka jakih država u matici i slabih ili prividnih na periferiji. Međutim, to nije i najgori mogući kraj moderne povijesti. Ako bi kojim slučajem došlo do mnogo značajnijeg pada ekonomske moći SAD-a u korist novopridošlica, to bi vjerojatno prije ojačalo nego oslabilo brutalnost kapitalizma. Tek bi istinska i široka "europeizacija" kapitalističkog sustava, naravno, pod uvjetom da se u EU-u zaustavi trend daljnjeg

* Vjeran Katunarić, redoviti profesor na Odjelu za sociologiju Sveučilišta u Zadru.

demontiranja države blagostanja i povrati toliko potrebna ravnoteža između zahtjeva za privrednim rastom i zahtjeva za društvenom solidarnosti i općim blagostanjem, omogućila nastanak globalnog kapitalizma s ljudskim licem, a vjerojatno i svjetske države koja bi vodila računa o uravnoteženom razvitku svih dijelova svijeta.

Ključne riječi: kapitalizam, Sjedinjene Američke Države, Dag Strpić, uzročnost, kontingencija, funkcionalnost

Uvod

Nova knjiga Daga Strpića *Karl Marx i politička ekonomija Moderne* (Strpić, 2010) spada među najtemeljitije radove koji prate sudbinu Marxove misli od jugoslovenskog *udruženog rada* do današnjeg totalizirajućeg *Matrix-kapitalizma*. Stoga knjiga predstavlja i vrijedno intelektualno svjedočanstvo vremena i autora koji piše bez kompleksa manje vrijednosti zbog kojeg je, ponajprije uslijed masovnog intelektualnog konvertitstva i nenadanog nestanka brojnih “marksista” u “prijelaznom razdoblju”, ovaj naš prostor premješten u služinsku sobu rezidencije novog cara.

U ovom prilogu raspravi o Strpićevoj knjizi usredotočit ću se na neka mjesta pri kraju knjige, gdje autor s dosta opreza govori o mogućem kraju premoći američkog kapitalizma i s tim u vezi otvara ključna pitanja koja zadiru u srž njegove interpretacije, ujedno Marxove i marksističke, o (d)evoluciji kapitalizma. Kao najvažnije postavlja se pitanje da li opadanjem američke hegemonije u nekim ekonomskim sferama kapitalistički sustav u cjelini jača ili slabi, ili se možda ništa bitno ne mijenja. Isto tako, ako postoji izvjesna povezanost, je li ona samo uzročno-posljedična ili pak složenija. Ta pitanja povlače za sobom i već poslovičnu potrebu za preispitivanjem teleološke jezgre marksističkih i srodnih poimanja o kapitalizmu kao sustavu s odredljivim rokom trajanja.

U nastavku će najprije biti riječi o Strpićevu viđenju mogućeg opadanja američke moći, a potom ću pokušati skicirati trostruku povezanost između zbivanja u američkoj ekonomiji i vanjskopolitičkoj strategiji i sudbine kapitalizma u cjelini.

Kraj američke hegemonije?

Strpić bilježi da “SAD donekle gubi neupitno svjetsko privredno vodstvo. I to ne od Engleske, EU, Japana, što se ranije moglo očekivati, već od pristižućih Kine, Indije, Brazila, Rusije” (Strpić, 2010: 199). Ali pritom poziva na opreznost:

Konac američkog kapitalizma (kakav smo dosad poznavali) već se više od godinu dana prepesimistički (ili pak preoptimistički) uporno i bezuspješno najavljuje ili čak objavljuje... Riječ je vjerojatnije ipak samo o otvaranju vrata za okončanje jedne varijante toga kapitalizma kao dosad poznatoga političkog projekta. Da je kod modernoga kapitalizma riječ nadasve o političkom projektu vezanom uz je-

dan većinom spontani i u svom temelju socijetalni trend, jasno je barem kod Karla Polanyia, ako već ne od Smitha ili Marxa. Kakav je to točno projekt bio i kako se mora redizajnirati, to je već manje jasno. (Strpić, 2010: 205)

Iako se Strpićevo zapažanje na prvi pogled podudara na primjer sa zapažanjima Wallersteina, koji najavljuje kraj američke hegemonije u korist Kine i Rusije (Wallerstein, 2002) – što inače podsjeća na starije ideje o cikličkoj smjeni povijesnih geopolitičkih središta kapitalizma (Chase-Dunn, Hall, 1994) i općenito dekadenciji epoha (Thomson, 1998), a daleko manje na Wallersteinovu i općenito marksističku analizu preobrazbi kapitalizma – Strpić je za nijansu oprezniji i utoliko poticajniji za dublje raščlanjivanje povezanosti između opadanja nekih razvojnih pokazatelja SAD-a i daljnjeg preobražaja ili, kako on kaže, “redizajniranja” kapitalizma.

U prvom gore navedenom odlomku Strpić ističe da SAD gubi vodstvo u dijelu svjetske privrede te da sada u prvi plan dolaze zemlje iz nekadašnjeg drugog i trećeg svijeta, mnogoljudne Kina, Rusija i Brazil. Tu mijenu opravdano dovodi u vezu s financijalizacijom privrede. Pokušat ću upravo tu vezu pojasniti, a istodobno se suprotstaviti uvriježenom shvaćanju da prevlast financijskog kapitala pored pobjede “virtualne” nad “realnom ekonomijom” pruža i dokaz izvjesne dekadencije kapitalizma u njegovu najrazvijenijem dijelu. Ne sporeći da se za takvu tvrdnju može naći argumenata, ipak smatram da je američko ekonomsko slabljenje prividno, o čemu više u zadnjem dijelu priloga.

U drugom navedenom odlomku Strpić još opreznije govori o slabljenju američke privredne hegemonije i s tim u vezi otvara ključno pitanje, premda na nj ne odgovara: u što se, u kakvog “mutanta” pretvara suvremeni kapitalizam? S tim u vezi valja, što i jest Strpićeva namjera, preispitati ne samo buduće izgled kapitalizma nego i njegove izvore u prošlosti. Tu se nameće obveza dijalektičkog načina izlaganja prikazana na početku Marxovih *Grundrisse*, kao dinamičan odnos između apstraktnog i konkretnog, pri čemu se obje razine neprestano preispituju. Zadaća je nakon svakog istraživanja redefiniirati pojmove jer se mijenja i zbilja na koju se pojmovi odnose. Tako se nameće pitanje je li suvremena mutacija nazvana *Matrix-kapitalizmom* nužna posljedica kapitalističke vrtnje u istom krugu, koji se okreće oko profita kao svoje osovine, ili se radi o revolucionarnom (ili kontrarevolucionarnom, ovisno o kutu gledanja) skoku iz “realne” u “špekulantsku” ekonomiju. Vjerojatno se radi o jednom i drugom istovremeno, s tim što valja napustiti marksističku ortodoksiju i kada je riječ o špekulantskom kapitalu i kada je riječ o “progresivnosti” kapitalizma kao ekonomske društvene formacije u odnosu na prethodne epohe. Što se tiče progresivnosti, koju ističu Marx i Engels u *Manifestu*, ona je bila progresivna u početku, pa možda i sve do raspada istočnog socijalizma, ali sada više nije. A što se tiče špekulantskog, kapitalizam je oduvijek špekulantski i njegove se mijene

mogu smatrati sve složenijim oblicima “špekulantske” podjele rada. Možda je kapitalizam također, kako smatra Strpić, u prvi mah pretežno spontano nastao (u krilu feudalizma), međutim bez “spontanog” odaziva među proizvođačima robe naručene od trgovaca. U svakom slučaju, izvan trgovinskog embrija kapitalizam se nije razvijao “spontano”, na što ukazuju i Polanyi i Marx opisujući ogroman mehanizam nasilja (Marxova “babica”) koji dovodi do masovne bijede iz koje nastaje proizvođačka klasa. Naravno, pitanje je koncepta, odnosno definicije “nastaje” li kapitalizam u sklopu tradicionalne trgovine i lukrativnih zona gradova, kako to smatra Sombart, odnosno Braudel, ili tek onda kada je pribavio sve potrebne “osigurače”. U potonjem smislu (zapadni) je kapitalizam stasao tek s industrijskom revolucijom uz presudnu podršku engleske države i njihovom suradnjom u kolonijalnim osvajanjima. Bez toga kruga moći Kina bi, na primjer, vjerojatno još i u 19. stoljeću bila velika rivalska sila Zapadu (usp. Goldstone, 2002). Drugim riječima, bez engleskog poglavlja ne bi bilo kapitalizma kakav danas poznajemo. Vjerojatno je Marx zbog toga uzeo Englesku ne samo kao jedan od mogućih primjera nego kao paradigmu kapitalizma kao cjelovitog, ekonomsko-društveno-državno-kulturnog sustava, u kojem je industrijsko postrojenje nezamislivo bez merkantilističke i ekspanzivne države, povoljne klime za izumitelje, moralnog utilitarizma itd. I za Polanyija je kapitalizam veliki nasilnik koji onemogućuje konsolidaciju recipročnih odnosa (proizvodnje i razmjene) u ekonomiji koja je, kao takva, bila trajna osnova društvene kooperacije i solidarnosti.

Iznesene primjedbe prije dopunjuju nego što ispravljaju Strpićevo viđenje kapitalizma kao “političkog projekta”. Jedino bi tu oznaku trebalo možda suziti. Ponešto slobodnije, i u nadi da time ipak ne vulgariziram značenje “političkog projekta” kapitalizma, moglo bi se reći da se radi o umjetnom održavanju na životu ozbiljno bolesnog organizma, kojem međutim suvremena financijska, tehnologijska i sila ostalih “medicina” omogućuju neizvjesno dugo preživljavanje, naravno, na parazitski način. Aparatima koji velikog zombija održavaju na životu ponajprije je zadaća raskinuti vezu sa socijalnom, a potom vjerojatno, premda ne možda na deklarativan način, i liberalnom demokracijom. Ako u nekoj budućnosti samo još nekoliko postotaka glasača bude izlazilo na izbore, budući da ostali više ništa korisno ne očekuju od višestranačkog karusela pod diktatom “jednpartijskog” kapitalizma, tj. isključivo profitterske ekonomije, izbori će se i dalje, istim pravom kao i do sada, smatrati “poštenim i slobodnim”; apstinirajućim građanima (ili prevarenim podanicima?) isto bi se tako pripisivala odgovornost što tobože upropaštavaju svoju jedinu šansu (nova je Kruna, za razliku od gluposti Marije Antoanete, posve cinična) da utječu na svoje životne izgledе. Međutim, iako očigledno imamo posla s totalitarnim redizajnom kapitalizma, on se još uvijek pojavljuje u blažoj varijanti od one koja bi mogla uslijediti padom “američkog carstva” koji bi za sobom povukao

i EU, i nadolaskom kapitalističkog tsunamija iz zemalja ili u zemlje čija je sklonost demokraciji upitna u toj mjeri da ne podnose samostalnost nijednog od tri klasična stupa demokratske vlasti.

Uzročnost, kontingentnost, funkcionalnost: tri aspekta “slabljenja” američkog kapitalizma

Kao što je Strpić upozorio, tvrdnja o slabljenju američke privredne hegemonije po najprije je neprecizna. Ona je pogotovo pogrešna ukoliko se njome implicira kraj kapitalizma umjesto kraja kapitalizma kakvog smo do sada poznavali. U nastavku ću njegovo upozorenje pokušati razraditi kroz aspekte uzročnosti, kontingencije i funkcionalnosti.

a) Uzročnost

Dinamika kapitalizma u prošlosti također je podrazumijevala povremeno premještanje središta moći. Tako su kraj 18. i veći dio 19. stoljeća protekli u znaku *Pax Britannicae*, no pored niza pobjeda (najveća u ratu protiv Francuske u Sjevernoj Americi) Britanija je pretrpjela najmanje jedan teški poraz (Američka revolucija). K tome, pred kraj 19. stoljeća europski prostor već je bio multipolaran, a kolonijalni posjedi “ujednačenije” su podijeljeni među vodećim europskim silama nego pedesetak ili sto godina prije. U prvoj polovini 20. stoljeća Njemačka je, pokušavši preduhitriti američku hegemoniju, namjeravala najprije, u Prvom svjetskom ratu, “preraspodijeliti” kolonijalne posjede, a potom, u Drugom svjetskom ratu, zauzeti vodeći položaj u svijetu. Poslijeratni privredni uspon Njemačke i Japana, potencijalnih, ali prije vojno poraženih velikih sila može se razumjeti i kao njihov pokušaj uspostavljanja hegemonije drugim sredstvima. Pa ipak, ni u jednom slučaju takvih presezanja, završno s *Pax Americana*, kapitalizam kao “pogonski mehanizam” natjecatelja za svjetsku hegemoniju nije bitno oslabio. Naprotiv, ojačao je čak i bez obzira na to je li trenutačni geopolitički oblik sustava (bio) unipolaran, multipolaran ili neki (prijelazni) međuoblik.

Glavni uzrok (djelomičnog) premještanja središta moći vjerojatno valja tražiti u bihevioralnom žarištu kapitalizma, a to je natjecateljski sustav. On se u mnogim crtama ne razlikuje od starog, vojnopolitičkog sustava natjecanja, feudalnog ili prebendalnog, baš kao ni od vrhunskog sporta. Zajednički im je cilj olimpijski: “više, jače, brže”. Jedino su sredstva ili pravila agonálnosti nešto drukčija, zapravo pridodana starima. Kapitalizam je po definiciji sustav koji se služi ekonomskom umjesto fizičkom prisilom (nad proizvođačkom klasom i među konkurentnim vlasnicima ili poduzetnicima). Kao i svaka druga definicija, međutim, i ova je zasnovana na idealtipskim pretpostavkama. Bit neke pojave, a radi se o apstraktnom pojmu, uvijek je skrivena. Ustvari, ona dolazi do izražaja često na varljiv i nepouzdan način, he-

gelovski rečeno, kao *Schein*. Kada je već o Hegelu riječ, možda se kapitalizam može primjerenije prispodobiti kao pseudodijalektički proces (Marx ga je, naravno iz konteksta svoga vremena, smatrao jednom u nizu “samoukidajućih” epoha, što on i jest, samo ne u progresivnom smislu, što ću uskoro pojasniti). U njemu se samo na trenutak ono što je dokinuto ili odbačeno, u ovom slučaju stara krpa fizičkog nasilja, vraća višestruko uvećano. Samo s gledišta holističkog i progresivnog, dakle pravog dijalektičkog oblika razvitka, izgleda paradoksalnom činjenica da nenadmašno naoružanje i moć razaranja posjeduje zapadna alijansa, predvođena najstarijim demokracijama. Ako načelno kažemo da je kapitalizam u biti mirotvoran sustav, kako ga označuju gotovo svi zagovornici liberalizma, obrazlažući, kao na primjer Weber ili Hayek, da je razvijati trgovinu i ostali biznis moguće samo u uvjetima mira, moramo imati na umu da je taj govor već posve ideologiziran. Praksa već toliko odstupa od načela da održavanje i širenje kapitalizma postaje nezamislivo bez sve češćeg korištenja fizičke zaštite, tj. policijskog i vojnog aparata, jednog za unutarnju i drugog za vanjsku upotrebu. Na to ukazuju nedavne intervencije Zapada u Afganistanu i Iraku. U prvom slučaju nije pronađeno sjedište Al Qua’ide, u drugom “oružje za masovno uništenje”, pri čemu valja ozbiljno sumnjati da su vojne invazije izvršene zbog deklarativnih ciljeva ili razloga demokratskopoličkog idealizma, na primjer da bi se žene izvukle iz talibanskog ropstva ili irački narod oslobodio tiranije. Što se tiče uloge policije u kapitalizmu, vidimo da je ovih mjeseci njezin izlazak na ulice zapadnoeuropskih gradova, protiv demonstranata koji dižu svoj glas protiv kapitalističkog narušavanja radnih prava i javnih prostora, sve češći.

Pseudodijalektika, ustvari algoritam samorazaranja Moderne, podsjeća na diskrepanciju između idealnog i zbiljskog koja je pokopala bivši socijalizam. Još je u svježem sjećanju naše generacije frazeologija režima socijalističke Jugoslavije prema kojoj smo na papiru imali unikatni sustav radničkog samoupravljanja. Taj papirnati nacrt nije, međutim, mogao zaživjeti u obruču državno-partijskog (meta)sustava moći (usp. Rus i Adam, 1988) ili, prema Strpićevim riječima, “komičnog suprotstavljanja *udruženog rada* privatnom vlasništvu... *zbiljsko društveno vlasništvo*... ne smijemo i ne možemo zamjenjivati s nekom specifičnom legislativom *prava društvenog vlasništva*” (Strpić, 2010: 73). Diskrepancija između pravnog i društvenog oblika postojanja vlasništva, odnosno moći paradoksalna je samo ako se na samoupravljanje gleda kroz ideološku prizmu. Istovrstan je slučaj sa suvremenim kapitalizmom u interpretativnim kanonima neoliberalizma. S jedne strane govori se o tržištu kao univerzalnom pravedniku, čiji “drugi dolazak”, međutim, nalikuje Yeatsovoj nemani. U klimi u kojoj su, da se poslužim Yeatsovim riječima, najbolji među ljudima izgubili svaku vjeru, a oni najgori su prepuni strasti, za očekivati je da se u matici odvija nesmiljena borba za (pre)moć, dok se na dnu društva i širokoj svjetskoj periferiji do iznemoglosti iscrpljuje preostalo radno stanovništvo koje još ima tu sreću da radi neki plaćeni posao.

Umjesto interesa za širenje raznih oblika demokracije, od parlamentarne do industrijske i mjesne, rivalstvo u borbi za premoć, poput Yeatsova “tornada”, čini kapitalizam u daljnjoj perspektivi podjednako brutalnim i bezobzirnim prema podređenima kao što su to bila i povijesna carstva, od sumerskog preko rimskog do španjolskog. Isto tako, rivalstva u prostorima – mezopotamskom, rimsko-bizantskom ili atlantskom – u kojima su se razna carstva hrvala nisu ublažavala teret vladavine nad stanovništvom, nego su ga uglavnom pojačavala. Tako je ekspanzija kapitalizma s europske atlantske obale uz rivalstvo britanske i španjolske krune ubrzala i omasovila regrutiranje robova iz Afrike u Ameriku. O surovosti po/prekrištavanja u prostorima Zapadnog i Istočnog Rimskog Carstva ili postupaka asirskih osvajača prema pokorenim narodima da se i ne govori.

Ukratko, današnja preraspodjela vodećih uloga u svjetskom gospodarstvu uzrokovana je iznalaženjem novih metoda, od industrijske tehnologije i medijske propagande do financijskih špekulacija i novih ratova, koje omogućuju stjecanje profita. Gledano u širem povijesnom kontekstu, uzroci pretvaranja monocentričnog, američkog, u nadolazeći policentrični, kinesko-rusko-indijsko-brazilski itd. međunarodni sustav gospodarstva u biti su isti kao u rivalstvima starih povijesnih carstava. U ovom se slučaju pak do maksimuma pojačava rad tržišne centrifuge koja drobi svaki otpor u donjim slojevima društva, odnosno perifernim zemljama. Međutim, opis natjecateljskog sustava i njegovih selektivnih rezultata nije dovoljan da bi se objasnila zloćudna mijena o kojoj je riječ. U potpirivanju vatre “vučje gladi za viškom vrijednosti” (Marx) udjela imaju još neki faktori. Jedan je od njih stanovita “draž” neizvjesnosti ili kontingencija kada je riječ o ishodima utrke u matici, a drugi se, možda i najvažniji, odnosi na funkcionalne posljedice te promjene. Odmah valja napomenuti da se funkcionalne posljedice ne moraju preklapati s uzrocima promjene. Na primjer, težnja za što više kapitalizma slobodnog tržišta, a što manje zakonske regulative ili društvenog otpora eksploataciji u konačnici više i ne vodi u kapitalizam (koji smo do sada poznavali) nego prije u novi feudalizam sa SAD-om kao zemljom u kojoj se nalaze glavnina i glavne poluge novog globalnog plemstva.

b) Kontingencija

Kontingencija je termin koji označava stanovitu neizvjesnost ishoda promjene. Ona implicira i slobodu izbora među akterima, u ovom slučaju zemljama odnosno državama u (korporativističkom) savezu s poslodavcima i sindikatima, što opet ovisi o njihovu znanju i umijeću odabira najprikladnijih sredstava za postizanje cilja, tj. privrednog rasta i posljedičnog rasta profita. Pritom su u igri i elementi (tradicionalne) kulture koji podržavaju rad i natjecateljstvo. Tako je ono što Hofstede naziva “konfučijanskim dinamizmom” (Hofstede, 2005), a što označava spremnost da se na duže vrijeme odgodi zadovoljenje potreba, osobito viših aspiracija, u korist du-

goročnih ulaganja koja bi mogla u nekoj budućnosti polučiti očekivane rezultate, obilježje naroda Kine, Japana, Tajvana, Vijetnama, Južne Koreje, Brazila, Indije... (Hofstede, 2005: 211). Istini za volju, radi se o kulturno raznolikim zemljama, iz čega bi se mogao izvući daljnji zaključak da je većina radno aktivnog stanovništva u gotovo svim zemljama spremna odricati se na duže vrijeme. Dakle nisu habitualne "lijenčine", nego ljudi koji makar dijelom gaje vrijednosti slične "modelskim" protestantskim ili konfučijanskim vrijednostima, u nadi da će u budućnosti biti bolje ako ne njima, a ono barem njihovoj djeci. Drugo je pitanje zbog čega većina država taj potencijal ne koristi i ne konsolidira svoju "nacionalnu buržoaziju" (Poulantzas), "organsku inteligenciju" (Gramsci) ili "kreativnu klasu" (Florida). Uzroci ili razlozi su, naravno, mnogi, no najvažniji su sistemski, tj. deterministički. Kapitalistički je sustav selektivan, oligarhijski, elitistički i pravi vrlo uske prolaze prema vrhu, pa ima mjesta za promaknuće samo manjeg broja aktera na ljestvici. Kao i na lutriji šansa za veliki dobitak za svakoga je objektivno veoma malena. No usprkos tome igra privlači velik broj ljudi. U svakom slučaju, deterministički pristup u smislu uzročno-posljedične veze između dinamike kapitalizma i relativno rijetke pojedinačne uspješnosti, odnosno velikog propadanja većine ne može odgovoriti na pitanje tko to ima šanse za poboljšanje položaja ili zbog čega je u tome uspio, dok drugi nisu.

Najpoznatiji je nedeterministički koncept na osnovi kontingencije "ovisnost o prijašnjem putu", rado upotrebljavan u institucionalnoj ekonomiji, jednoj inačici socijalnog liberalizma (na slučaju Hrvatske izvrsno prikazan u: Vehovec, 2002). Taj koncept ne objašnjava dakle opći razvojni proces kapitalizma, nego neke varijacije, uključujući privredne skokove u nekim zemljama ili područjima svijeta. Tako pomaže da se bolje razumije zbog čega je Engleska prva razvila industrijski kapitalizam, a ne neke druge kapitalističke zemlje, poput Nizozemske, Francuske ili Kine, te zauzvrat (difuzijom) odlučujuće utjecala na nastanak ili razvitak industrijskog kapitalizma u drugim zemljama (usp. Bryant, 2006). I sirovinska bogatstva i nejednaki upravljački i proizvođački, kao i vojni talenti ovdje dolaze do izražaja skupa s nekim kulturnim specifičnostima zemalja-kandidata za ulazak u orbitu privredno najrazvijenijih zemalja (usp. Unger, 2004). Na osnovi svega može se zaključiti da čak i unutar kapitalizma sudbina nije posve zapečaćena. Bolje rečeno, jednom manjem broju zemalja čija su vodstva odlučila mobilizirati (sve) nacionalne razvojne resurse, od sirovina do (jeftine) radne snage i stručnjaka, otvara se šansa za razvojni pomak. Međutim, privredni oporavak i polet za pojedinu zemlju imaju nemalu cijenu, što opet valja gledati dezagregirano, a ne zemlju ili društvo u cjelini. Da bi se što više akumuliralo u relativno kratkom vremenu, potrebno je mnogo odricanja cijelog stanovništva kako bi, u nastavku razvojnog procesa, po socijaldarvinističkom defaultu (koji, kao što je poznato, nije izbjegla ni "egalitistička" Kina) relativno malo ljudi profitiralo ("novi bogataši", "tajkuni"), a uz njih se približno polovina

stanovništva – veći dio srednje klase i manji dio radništva i seljaštva – domogla kakvih-takvih civilizacijskih uvjeta rada i života, dok je sudbina ostalih nezavidna. Budući da pustolovina privrednog poleta u zemljama poput Brazila i Kine traje i dalje, teško je reći kako će se u skorjoj budućnosti kretati krivulje zaposlenosti i dohotka. Također, donekle je ne samo objašnjivo nego i razumljivo zbog čega se većina zemalja odrekla takvog velikog naprežanja i radije većinu svojeg stanovništva prepuštala vlastitoj sudbini, pobrinuvši se samo za društvenu mrežu elite i licemjerno osudivši kriminalno podzemlje. Podržavanje *statusa quo* lokalnoj eliti na taj način, oslanjanjem uglavnom na “privređivanje” putem šverca i korupcije, donosi relativno brzu zaradu i lagodan život, dočim zasukati rukave i danonoćno raditi s izgleđima da će se nešto veći broj ljudi moći okoristiti privrednim poletom podrazumijeva vođenje davanjem moralnog primjera, što ne predstavlja pravi motiv eliti očaranoj mogućnošću da dođe do *quick-and-easy-money*.

S druge strane, novi kapitalistički “tigrovi” odlučili su iskušati svoje šanse na tržištu i time prostor slobode općenito, bilo u negativnom, zanemarujući javno dobro, ili pozitivnom smislu, pokušavajući uskladiti privatne i javne interese. Naravno, nikako se ne smije zaboraviti da osnovni i ograničavajući determinizam i dalje čini svoje i da ne mogu sve, pa ni većina zemalja, u natjecateljskom sustavu, iz kojeg se trajno reproducira piramidalni poredak, biti uspješne. Krivulja je razvojnog uspjeha u kapitalizmu (kakav do sada poznajemo) u globalnom razmjeru nepravilno bimodalna. Manji modul rezerviran je za najuspješnije, nešto veći modul za prosječne, a najveći, silazni dijelovi krivulje, prostrani dolovi između modula, za one neuspješne. Hrvatska bi vjerojatno mogla doći do točke na crti koja vodi usponu u manji modul. Ona je, na primjer, na 45. mjestu u svijetu prema UNDP-ovim pokazateljima ukupnog razvitka (www.hdr.undp.org). Da bi se popela nekoliko stepenica, trebala bi upregnuti gotovo sve svoje snage. Međutim, naša zemlja nema konsolidirano vodstvo koje posjeduje visoka znanja i istovremeno dovoljno visok moralni ugled u društvu. S takvim snagama ne može se doći do privrednog poleta koji bi mogao iskoristiti kontingencijsku šansu. Stoga bi sila teže periferije u kombinaciji s ambicioznijim konkurentima na tržištima mogla zemlju snažno povući dolje. Pa ipak, uza sve te opasnosti ne bih zdušno zagovarao “tigrovsku” razvojnu orijentaciju, jer bi ona pojačala ne samo kompetitivnost i selektivnost u skladu sa zahtjevima globalnog tržišta nego i socijalnu bezobzirnost i kadrovsku selekciju gdje u prvi plan dolaze “specijalisti bez duha” (Weber). Isprika zbog te digresije: to nije rečeno zbog toga što netko ne voli svoju zemlju, nego zbog toga što je previše voli da bi joj preporučivao nešto poput olimpijske utrke u kojoj gubitnici nemaju novaca da bi sebi platili povratak u domovinu.

Prema tome, iako važna za razumijevanje postojećih promjena, kontingencija kao vrsta suženog slobodnog izbora ne omogućuje zamašne promjene u sustavu privređivanja i sustavu moći općenito.

c) Funkcionalne posljedice

Funkcionalne posljedice odnose se na pitanje je li gubitak hegemonije u nekim ekonomskim sektorima koristan ili štetan za SAD. Jesu li posljednji ratovi u koje SAD ulazi sam ili s NATO-saveznicama znak njegova uzaludnog pokušaja da održi primat u sustavu moći (pod firmom borbe protiv terorizma u svijetu)? Također, ima li takva rastrošna vanjska politika neke veze s prerastanjem realne u virtualnu ekonomiju, koje je uzelo najviše maha upravo u SAD-u kao tvrđavi monetarizma? Je li monetarizam toj zemlji oduzeo smisao za “realnu ekonomiju” i pravu ekonomsku utakmicu? Iz Strpićeve se knjige dađe razabrati potvrđan odgovor, na primjer kada opisuje kako se financijski sektor u SAD-u ponaša poput pijanog milijardera: “Financijski sektor... postaje samodovoljan, doživljujući realnu privredu kao nužno zlo... a monetarna politika kao središnja među makroekonomskim politikama gubi orijentaciju” (Strpić, 2010: 200). S tom konstatacijom možemo se i ne moramo složiti, ovisno o tome smatramo li divljanje monetarizma i napuhivanje bankovnih kredita do sloma financijskih tržišta moralnim skandalom, izrazom “gramzivosti” ili (što je, pretpostavljam, Strpiću bliže) jednim, možda ne baš posve uspješnim oblikom šumpeterovske “kreativne destrukcije”. Po svemu sudeći, svaka dublja kriza u kapitalizmu koji kao sustav nema ozbiljnog konkurenta kao protutežu njemu daje novi potisak umjesto da ga dokrajčuje. No o tome više malo poslije.

Također, Strpića neki drugi simptomi u američkoj ekonomiji, kao što je slanje lažnih izvještaja o poslovanju, podsjećaju na centralnoplanski voluntarizam u bivšem socijalizmu (Strpić, 2010: 206). Pa ipak se najpouzdanijim znakovima američke dekadencije doimaju njezini ratovi. Tako napominje da Vijetnamski rat kao ni ratovi u Afganistanu i Iraku ili pak difuzna borba protiv mreže al’ Khaide “ne angažiraju dodatne američke privredne potencijale kao svjetski ratovi” (Strpić, 2010: 199). Jesu li ta područja, poput Vijetnama, izgubljena za angažman američke privrede ili zapadne privrede u cjelini, vjerojatno će se, valja dodati, pouzdanije znati kasnije, kada se ratovi posve okončaju i nastavi se bilanciranje. Možda će se tamo za dulje vrijeme proizvesti kaos uz visok rizik za bilo kakva ulaganja ili će se pak dugoročnom pacifikacijom takvih područja – slično Kosovu, Srbiji i BIH – stvarati uvjeti za integraciju u zapadni sustav u svojstvu rubnog područja gdje bi se nesmetano eksploatirale sirovine, dok ih bude bilo, i radna snaga, dok za njom bude potražnje. U prvom slučaju, američka vojska, odnosno NATO ne bi djelovali u izravnoj funkciji zaštite za ulaganja na periferiji, nego u cilju potpune eliminacije takvih područja, i ekonomski i ljudski, koja bi poput putova kroz pustinju poslužila za prolaz do stabilnijih lukrativnih tržišta ili izvora sirovina i jeftine radne snage.

Preostaje dakle najvažnije pitanje kada je riječ o funkcionalnim aspektima mijene u privrednom vodstvu: je li enormna “financijalizacija” američke ekonomije na neki način učinila tu ekonomiju slabijom u odnosu na konkurente, uključujući

Kinu, Rusiju ili Brazil, ili dekadentnom u smislu povijesnih aristokracija nezainteresiranih za rad i realno privređivanje? Držim, pretpostavljam kao i Strpić, da konkurentski odnosi između vodećih zemalja nisu od presudne važnosti niti prijete slomom sustava, nego su prije ili će možda biti sve više komplementarni. Kina se tako, na primjer, infiltrirala u u sve dijelove globalnog kapitalističkog sustava, od klasičnih industrija do financija, u toj mjeri da se i ne može eliminirati iz sustava čak ako bi netko i htio zbog, na primjer, njezina “sumnjivog” komunističko-kapitalističkog profila. Međutim, valja sumnjati da bi izbacivanje Kine sustavu uopće bilo od koristi, a moglo bi mu, dapače, uvelike naškoditi. Kina je, sjetimo se, bila među najzainteresiranijim zemljama da se, čak i vlastitim velikim pozajmicama, američka financijska kriza, koja je i njoj naškodila, što brže riješi (usp. Chou, 2010).

Što se pak tiče shvaćanja da je američko financijaliziranje gospodarstva korak izvan “realne ekonomije”, držim da se ne radi o procesu analognom dekadenciji povijesnih aristokracija u smislu opadanja radnog etosa, društvenog ugleda i pojave sve brojnijih siromašnih plemića. U osnovi nesporazuma oko učinaka financijalizacije stoji, po mom mišljenju, sporno poimanje da je golem dio financijskih mehanizama i čitavog globalnog (mešetarskog) novca, kao konstituensa “nerealne ekonomije”, neutemeljen na radu, odnosno vrijednosti rada, drugim riječima, da se radi o nezarađenom novcu. To bi svakako bilo točno u kontekstu socijalističke ekonomije. Mešetarenje financijskim derivatima ne bi se u tom smislu bitno razlikovalo od švercera koji su nudili jeftinije devize na ulicama gradova u Jugoslaviji i drugim zemljama istočnog socijalizma. Međutim, u kapitalizmu je funkcija takvog novca duboko “realna” odnosno korisna, iako, razumije se, na ograničen način. S jedne strane u velikoj mjeri pokreće privredni rast, s druge strane čini velike štete prezaduženom stanovništvu i zemljama. Međutim, samo ako novac definiramo po uzoru na Georga Simmela (a ne Marxa za kojeg je novac samo sredstvo plaćanja), naime kao dug, uviđamo da je problem s novcem kao takvim, u bilo kojem obliku, u osnovi isti: nikada ga nema dovoljno za niže društvene slojeve i većinu zemalja u svijetu. Budući da taj problem povijesni socijalizam nije riješio, a ni država blagostanja na Zapadu koja je izgrađivana od 1950-ih do 1970-ih, a potom razgrađivana, bujica potraživanja sa svih strana, od poduzeća do potrošača, pokrenula je financijska tržišta, čime je socijalizmu (kakav do danas poznajemo i u istočnoj i zapadnoj varijanti) došao kraj. Propast Jugoslavije najvjerojatnije je započela financijskim zaduživanjem kod zapadnih banaka (koje su do sredine 1970-ih nakupile ogromne viškove petro-dolara koji su pod povoljnim uvjetima “uvaljeni”, među ostalima, i Jugoslaviji).

Vratimo se još jednom SAD-u. Funkcionalnom posljedicom financijalizacije američkog gospodarstva može se smatrati davanje (ne nužno svojevoljno, uzme li se u obzir prethodno objašnjenje o kontingenciji razvoja) prvenstva u rastu niza industrijskih grana, izvoza i pozitivne trgovačke i platne bilance, kao i BDP-a, Kini,

Brazilu i ostalim novim industrijskim silama, ali i starim silama poput Njemačke, koja ovih mjeseci ponovo bilježi veći rast. Takvo pomicanje ustvari daje SAD-u, kao i nekim drugima u staroj matici razvijenih, neke prednosti. Jedna je od njih ekološka, jer se rast pod svaku cijenu već ne smatra i razvojnim uspjehom, s obzirom na staro holističko ili sistemsko pravilo – koje Zapad postupno, ali vrlo bojažljivo i još uvijek nedosljedno prihvaća a to je da promjena u jednom (pod)sustavu neminovno izaziva promjene u drugima. Za Kinu, kao ni za Indiju ili Brazil, o Rusiji da i ne govorimo, ta činjenica nije ohrabrujuća. Sve veći stupanj zagađenosti zraka i okoliša, koju danas najviše podnose Kinezi zbog industrijskog *booma*, nije više podnošljiv u SAD-u i većini zapadnih zemalja u kojima visoki ekološki standardi – dobrim dijelom uvedeni zbog demokratskih pritisaka i alarma osviještenih eksperata – su određuju daljnji tempo i vrste industrijskog rasta.

U novoj dinamici kapitalizma umnogome je opet ključna uloga SAD-a. Bilo da je riječ o utjecaju na financijsku politiku, kod kuće i u ostalom svijetu, ili na sigurnost i vojnu moć zapadne alijanse – zahvaljujući potonjem svi stupovi kapitalizma, od financijskih do industrijskih, kao sustava koji proizvodi profit kao prvorazredan cilj i pod svaku cijenu, nalaze se pod vojnim sigurnosnim kišobranom – SAD je neophodan i u neku ruku neprikosnoven. Zauzvrat, i logično s obzirom na prirodu sustava koji predvodi, SAD traži (i po svemu sudeći dobiva) izvjestan aristokratski status: veliku moć, financijsku i vojnu. Svaka sličnost sa željama, na primjer, povijesne Venecije je namjerna: da bude stotruko bogatija i istodobno vojno snažna poput Rimskog Carstva. Istodobno, *Signoria* može povećati redove sjedišta za pučane, ali ovi ne bi, kao ni braća Grahko, mogli omekšati ćud Carstva.

Pitanje koje također nije naodmet jest bi li mnogo veće slabljenje američke hegemonije, što znači još jednu veću financijsku krizu u zemlji uz drastično rezanje javnih troškova, uključujući vojne, velik porast nezaposlenosti i vanjsko zaduživanje (najvjerojatnije kod Kine) itd. – uz proširenje sastava Vijeća sigurnosti s nekoliko novih zemalja poput Brazila i Indije – oslabilo kapitalizam kao sustav ili bi ga pojačalo, bi li se povećali prava i utjecaj radnika i drugih zapostavljenih kategorija stanovništva ili bi, naprotiv, postojeći stupanj demokracije bio bitno smanjen. Držim da bi potonji ishod daljnjeg američkog slabljenja bio mnogo vjerojatniji – u kontekstu rasta moći novih, poludemokratskih velikih sila. Drugim riječima, ma kako to paradoksalno i defetistički zvučalo (“nigdar ni bilo...” da ne bi moglo biti još gore), slabiji SAD – jači kapitalizam u svom ranom i brutalnijem obliku poduprtom merkantilističkom politikom i vojskom jakih država. Naravno, to bi se zbivalo pod uvjetom da Europa i dalje bude u stanju u kakvom je danas, što je nova tema koja izlazi iz okvira ovog priloga.

No takvu temu valja držati na umu kako bismo, parafrazirajući Adorna, umakli sumnji koja sve razara i pribjegli kritici koja se također služi sumnjom, ali i gradi.

Nažalost, za kritiku nadograđenu vizijom bolje budućnosti imamo još premalo vremena. Kant i Marx, na primjer, bili su i u tom pogledu u nenadoknadivoj prednosti spram naše generacije. Oni su mogli pogriješiti u svojim očekivanjima i za stotinjak godina unaprijed, pa ipak planetarnu biosferu nisu mogla uništiti ni dva svjetska rata niti dosadašnje industrijske polucije. Doduše, već do kraja prošlog stoljeća mahniti ritam špekulantskog kapitalizma u znaku brzog ulaženja (zbog "povoljne poduzetničke klime") i još bržeg izvlačenja profita i napuštanja perifernih područja (zbog "neisplativosti daljnje proizvodnje") uništio je za dostojanstven život gotovo čitav afrički kontinent te velike dijelove Azije i Južne Amerike. Da sličan proces zahvaća Europu, vidi se po učestalim izlascima policijskih kordona na ulice većih europskih gradova u kojima stanovnici prosvjeduju protiv bezdušnog prikraćivanja u radnim i socijalnim pravima.

U takvom nespokojnom kontekstu uspostavljanje humanijeg oblika kapitalizma, u izvjesnoj ravnoteži ili konstruktivnoj protuteži javnoj ili socijalističkoj, tj. birokratskoj ekonomiji, moguće je samo ukoliko Europska Unija postane ono što bi trebala biti ili se tome možda potajno nadala. Ona bi s društvenim ugovorom na osnovi istodobnosti slobode i društvene solidarnosti, tj. liberalizma i socijalizma u zajedničkom vlaku – a ne (neo)liberalizma koji (danas pomoću Berlusconija, Sarkozyja i Merkel) izbacuje elemente socijalizma i iz posljednjeg vagona – izjednačila moć sa SAD-om ili, štoviše, postala svjetskim ekonomskim i političkim liderom te tako utjecala na širenje "kapitalizma s ljudskim licem" i vjerojatno povećala mogućnost ustanovljivanja svjetske države koja bi vodila računa o uravnoteženom razvitku svih dijelova svijeta.

Ovom prilikom valja se sjetiti riječi Branka Horvata, koje je izrekao još krajem 1970-ih (u jednom svom predavanju u Klubu sveučilišnih nastavnika u Zagrebu) izlažući svoju zamisao pravednog svjetskog poretka: "čujte, ostvarit će se takav poredak, ali mi za našeg života to ne bumo videli". Uzme li se u obzir krajnja svrha našeg poziva, potonje u Brankovoj izjavi, kojom najavljuje naš neminovan oproštaj s "generičkim bićem", ipak je manje važno nego ono prvo. Međutim, sličnu poruku više ne bismo smjeli slati mlađim generacijama. Ovako nakaradan i za čovječanstvo pogibeljan sustav privređivanja treba odmah početi mijenjati, milom i do sada nepoznatom silom pritiska volje za promjenom, da bi se moglo što skorije dostojanstvenije živjeti, naravno, ne samo na Zapadu (u koji dio Hrvatske sada ulazi sa samozavaravajućim osjećajem spasenja).

Naravno, moguć je i najgori scenarij. Pa ipak, ovaj put valja sumnjati da će se, po logici uznapredovalog redizajniranog, *Matrix*-kapitalizma opet najbolje snaći najveći špekulanti. Oni uzalud misle da, poput uzastopnih konverzija sna i jave u filmskoj trilogiji *Matrix* ili filmu *Total Recall*, oba holivudska vrhunca poigravanja s neuspjelim pokušajem da se nečista savjest preobrazi u održivu stvarnost (čemu

je Calderonov *Život je san* nekoliko stoljeća prije postavio neprelaznu granicu: loš princ ne može naslijediti oca-kralja), naručeni san pokvarenjaka vodi do željenog raja. Oni koji su stekli bogatstvo na brzu ruku, ti anti(su)putnici na zajedničkom brodu, neminovno tonu skupa s ostalima, i to samo zato što su umjesto da pomognu drugim putnicima i začepu rupe, izbušili nove rupe na brodskom trupu. Hoće li se te velike štetočine jednako vješto i s istom bezobzirnosti snaći u vodi u kojoj će skupa s ostalima morati plivati prema najbližoj obali u potrazi za skloništem i hranom? Njihova im pokvarljiva posluga zacijelo neće biti pri ruci i morat će se sami nositi s udarima preostalih prirodnih i ljudskih čudi u preostatku njihova “najboljeg od svih svjetova”.

LITERATURA

- Bryant, Joseph M., 2006: The West and the rest revisited: debating capitalist, European colonialism origin, and the advent of modernity, *Canadian Journal of Sociology* (31) 4: 403-444.
- Chase-Dunn, Christopher/Hall, Thomas D., 1994: The Historical Evolution of World-Systems, *Sociological Inquiry*, Summer (64) 3: 257-280.
- Chou, Xiaoling, 2010: Revelations of US Financial Crisis for the Financial Development of China, *International Journal of Economics and Finance* (2) 1: 144-146. www.ccsenet.org/journal/index.php/ijef/article/view/4952/4116
- Goldstone, Jack A., 2002: Efflorescences and economic growth in world history: Rethinking the “Rise of the West” and the Industrial Revolution, *Journal of World History* (13) 2: 323-389.
- Rus, Veljko i Frane Adam, 1988: *Moć i nemoć samoupravljanja*, Globus, Zagreb.
- Strpić, Dag, 2010: *Karl Marx i politička ekonomija Moderne*, Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske/Disput, Zagreb.
- Thomson, J. K. J., 1998: *Decline in History. The European Experience*, Polity Press, Cambridge.
- Unger, Roberto Mangabeira, 2004: *Plasticity into Power. Comparative-Historical Studies on the Institutional Conditions of Economic and Military Success*, Verso, London, New York.
- Vehovec, Maja, 2002: Evolucijsko-institucionalni pristup razvoju poduzetništva, u: Čen-
gić, Drago, Maja Vehovec (ur.), *Poduzetništvo, institucije i sociokulturni kapital*,
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Wallerstein, Immanuel, 2002: The Eagle Has Crash Landed, *Foreign Policy Magazine*,
July/August, www.marxsite.com/wallerstein.htm
www.hdr.undp.org/

Vjeran Katunarić

IS CAPITALISM FALLING APART OR TRANSFORMING
INTO SOMETHING ELSE?

Summary

This contribution to the discussion about Dag Strpić's book *Karl Marx and the Political Economy of Modernity* focuses on the author's assessment that the weakening of US economic hegemony is questionable, especially with regard to the future prospects of capitalism (and its development), and prefers to speak of a "redesign" thereof. Accordingly, this article analyses in detail three aspects of capitalism redesign: the causal, the contingent and the functional aspects. Regarding causality, the partial redistribution of leading roles in world economy is caused by the introduction of new methods, from industrial and media technology to financial speculations and new wars – which make profit-making possible. Regarding contingency, the shift in the centre provides opportunity for a small number of countries, such as China, India and Brazil, which are endowed with capitalist "talent" (in the sense of combining the policy of resource mobilization with elements of positive evaluation of labour in the local culture), to climb the ladder of successful development. The functional aspects indicate the favourable effects of the shift in the centre not only for newcomers to the club of the most developed, but also to the USA. The financialization of (primarily American) economy, along with giving over leadership to other industrial powers in many branches of industrial production, and in the rate of economic growth – i.e. with a "new division of labour" in the centre – gives to the US some sort of "aristocratic" status in the world of capitalism. Such a status is not incompatible with the cyclic process of capitalism development. Instead of a dialectical leap toward socialism, it rather aspires to a partial restoration of feudalism, as a global order of strong states in the centre and weak or apparent states on the margins. This, however, is not the worst possible ending of modern history. If a much more pronounced decline of US economic power in favour of the newcomers were to occur, this would probably strengthen the brutality of capitalism rather than weaken it. Provided that, in the EU, the trend of further decomposition of the welfare state is stopped, and the indispensable balance between the requirements of economic growth and of social solidarity and general well-being is restored, only a genuine and comprehensive "Europeanization" of the capitalist system could make possible the emergence of a global capitalism with a human face, and probably also of a world state which would provide for a balanced development of all parts of the world.

Keywords: capitalism, United States of America, Dag Strpić, causality, contingency, functionality

Kontakt: **Vjeran Katunarić**, Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb. E-mail: vjeran.katunarić@zg.t-com.hr